

Sakarya Savaşı Sonrası Azınlıklar Meselesi ve TBMM

Serdar SAKİN*
Sabit DOKUYAN*

Özet

Azınlıklar, Batılı güçlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emperyalist emellerini gerçekleştirme yolunda kullandıkları en güçlü etkileme araçlarından birisi olmuştur. Bu vesile ile her ortamda söz konusu edilmişlerdir.

Milli Mücadele'nin başarılı olmaya başladığı dönemde İngiltere, azınlık meselesini yeniden gündeme getirmiştir. Çünkü savaşı Yunanistan'ın kazanmasını istemiştir. Bu sayede de bölgedeki çıkarlarını devam ettirmeyi düşünmüştür. Bu amaçla da Türkiye'yi oyalamaya çalışmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada İngiltere'nin Türkiye'yi oyalama girişimleri belirtilecektir. Bu girişimlere karşı TBMM'nin yaklaşımı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Azınlıklar, TBMM, Milli Mücadele.

The Minorities Problem After the Sakarya War and Turkish Grand National Assembly

Abstract

The minorities, were the strongest affection items of Western Powers to use to achieve their imperialistic desires on the Ottoman Empire. By the way Minorities were talked of every platform.

The Great Britain, brought on the minorities again on the period of National Struggle that was being victorious. Because she wanted that Greece win the war with National Struggle. So The Great Britain supposed to maintain her interests in the Anatolia. To this and she tried to diversion Turkey.

As a result in this article the Great Britain's diversion attempts to Turkey will be indicated. After this it will be assessed that how was the approach of Turkish Grand National Assembly to these attempts.

Keywords: Minorities: Turkish Grand National Assembly, The National Struggle.

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/Kayseri, serdars@erciyes.edu.tr veya serdar.sakin@gmail.com

* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi/Kayseri, sabzeros@hotmail.com

Giriş

Millî hâkimiyet ve millî iradenin tam anlamıyla tecelli ettiği kurumlardan birisi Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Faaliyetleri, kararları ve konumu itibarıyla Cumhuriyet tarihindeki meclislerden daha farklı ve özel bir yere sahip olmuştur. Bu nedenle her yönünün iyice incelenmesi ve ortaya konulması gereklidir.

Bu açıdan bakıldığında Meclis'in Milli Mücadele devam ederken gündeme getirilen azınlıklar meselesi konusunda takındığı tavır ve tutumun da değerlendirilmesi gerektiği görülmüştür. Zira bu mesele Düvel-i Muazzama tarafından ortaya atılmış, incelediğimiz şekliyle de bir oyalama teşebbüsü olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

Bu doğrultuda makalenin ana konusu, azınlıklar meselesinin yoğun bir şekilde tartışmalara sahne olduğu Meclis gizli oturumlarının yer aldığı Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları ve Türk Parlamento Tarihi'ne dayanılarak oluşturulmuştur. Bununla birlikte incelediğimiz dönemde yaşayan kişilerin anıları değerlendirilmiştir. Bu anıları değerlendirirken milletvekillerinin de kısa biyografileri dipnot şeklinde verilmiştir. Bu bilgilerin verilmesiyle Milli Mücadele döneminde çalışan ve kim oldukları hakkında çok az bilgiye sahip olunan mebusların kısaca tanıtılması düşünülmüştür.

Millî Mücadele başlarken azınlıkların geldiği durumun belirtilmesi yerinde olacaktır. Nitekim azınlıklar meselesi; Batılı devletlerin emperyalist emellerini gerçekleştirme yolunda kullandıkları en güçlü etkileme araçlarından birisi olmuştur. Sözü geçen emperyalist güçler, yüz yıllarca barış içinde bir arada yaşamış, sosyo-kültürel yönden birçok değer geliştirmiş toplumları, birbirine ve yönetime düşman hale getirmiştir¹. Bu emperyalist hareket sonucu Osmanlı Devleti, Batılı güçlerin koruma ve himayeleri altında azınlıkların her zaman ve her yerde rahatça ayaklanabilecekleri bir görüntü içerisine sürüklenmiştir.

Bu hususta Mustafa Kemal Paşa da görüşlerini şöyle dile getirmiştir: "*Mondros Mütarekesi'nden sonra bütün Rumlar Yunanlılık millî davası ile her tarafta şımarmışlardır. Bununla birlikte Etnik-i Eteryâ Cemiyeti'nin propagandacıları ve Merzifon'daki Amerikan kuruluşlarının manevî destekleri ile eğitilip yetiştirilen, maddi bakımdan da yabancı hükümetlerin silahlarıyla güçlendirilip cesaret verilen bu bölgedeki Rumlar da bağımsız bir Pontus hükümeti kurma emeline düşmüştür*"². Böyle bir ortamda Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da, ülkenin kaderine yönelik olumsuz girişimlerin yaygınlaştığı düşüncesiyle Anadolu'ya geçerek bütün halkı etrafına toplamayı ve bir kurtuluş hareketi başlatmayı düşünmüştür.

¹ Bayram Küçükkoğlu, **Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri (Dünü-Bugünü ve Yarını)**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s. 91.

² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, (Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 424.

Bu vesileyle 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1919'da Havza Genelgesi'ni yayımlamıştır³. Bu genelgenin önemli yanı, o sıralarda ülkede var olan karışıklıklar nedeniyle halkın azınlıklara nasıl davranması gerektiğini belirtmiş olmasıdır. Şöyle ki “İzmir'in ve maalesef bunun arkasından da Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık olarak sezdirmiştir. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, milletçe gösterilen tepkinin daha canlı ve sürekli olması gerekir. Bu sebeple büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak millî gösterilerde bulunulması, bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bab-ı Âli'ye etkileyici telgraflar çekilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte düzenlenen millî gösterilerde terbiye ve ağırbaşlılığın titizlikle korunması, Hıristiyan halka karşı saldırı, gösteri ve düşmanlık gibi tavır ve davranışlardan sakınılması zarurîdir⁴.”Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa, halka terbiye ve ağırbaşlılık önerisinde bulunmuştur. Zira meydana gelebilecek üzücü olayların, ileride Türkiye aleyhine menfi bir propaganda aracı olarak kullanılabileceğini sezmiştir. Bu da onun ileri görüşlülüğünün bir göstergesidir.

Düvel-i Muazzama'nın azınlıklar konusunu sürekli gündeme getirmeye çalışmaları, bazı önleyici kararların alınmasını gerektirmiştir. Bu konuda en önemli resmî kararın son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde alındığı görülmüştür. Nitekim Meclis'in 28 Ocak 1920 tarihinde kabul ettiği Misâk-ı Millî kararları içerisinde azınlıklar meselesi, temel olarak karşılıklılık ilkesine bağlanmıştır. Bu ilke doğrultusunda, Müslümanların ilgili ülkelerde sahip olduğu hakların, aynı şekilde Türk yönetimi altındaki yabancı halklara da tanınması isteği belirtilmiştir⁵. Dolayısıyla Düvel-i Muazzama'nın ülke içerisinde oluşturmaya çalıştığı huzursuzluk ortamı bu kararlarla manipüle edilmeye çalışılmıştır. Zira Meclis'in bu kararının doğruluğu, İstanbul'un Düvel-i Muazzama tarafından işgaliyle kanıtlanmıştır.

Bu durum, Büyük Millet Meclisi karşıtı gelişmelerin hızlandığı bir süreci hazırlamıştır. Anadolu'da yeni bir oluşumun başladığını ve geliştiğini gören Düvel-i

³ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1982, s. 23. Mustafa Kemal'in 28 Mayıs 1919 Tarihli genelge ile tüm askerî ve sivil makamları işgal olayına karşı uyarması; Osmanlı ordularındaki üst düzey yöneticilerin daha organize olması, ulusal mücadelenin yönlendirilmesi ve belirleyici unsurların odağını oluşturmaları açılarından önemlidir. Ayrıca bakınız: Bayram Bayraktar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 138-139.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 16.

⁵ Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul 2003, s. 206. Mustafa Kemal Paşa, yeniden gündeme getirilmeye çalışılan azınlıklar meselesine, TBMM'nin 1 Mart 1922 yılı açılışında yaptığı konuşmada önemli bir yer ayırmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasında; Türk halkının ırk haklarına ve sosyal haklara çok önem verdiğini, bununla beraber Anadolu'da yaşayan Hıristiyan halklara verilen ileri derece hakların aynısının başka ülkelerde yaşamakta olan Müslüman halklara da verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, (Hazırlayanlar: Ali Sevim, İzzet Öztoprak ve M. Akif Tural), ATAM Yayınları, Ankara 2006, s. 309.

Muazzama, azınlıklar konusunu da netleştirmeyi düşünerek bir antlaşma tasarlamışlardır. Sevr Antlaşması adı verilen bu metni, Osmanlı Devleti'ne 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalatmışlardır. Bu antlaşmada, özel bir bölümde yer verilmek üzere, bir azınlıklar sorunu ortaya atılmıştır. Buna göre azınlıkların tüm haklardan eşit yararlanması, mecliste temsil hakkı, Birinci Dünya Savaşı sırasında zarar gören azınlıkların zararlarının karşılanması, dini, sosyal ve ekonomik faaliyetlerde serbesti, çıkacak anlaşmazlıklarda birinci derecede Cemiyet-i Akvam'ın müdahillliği kabul edilmiştir⁶. Ancak Sevr Antlaşması, uluslar arası hukuk gereği, bir devletin meclisi tarafından onaylandıktan sonra geçerlilik kazanır hükmünce, Mebusan Meclisi veya Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmediği için geçersiz bir antlaşma hükmünde kalmıştır. Buna rağmen azınlıklar konusu özellikle İngiltere tarafından kendi çıkarları lehine olmak üzere kullanılmaya devam etmiştir.

Bir Politika Aracı Olarak Azınlıklar

1922 yılı TBMM'nin dış politikada aktif olmaya gayret gösterdiği bir yıl olmuştur⁷. Bununla birlikte İngiliz ve Yunan siyasetçiler, 1922 yılı ilk yarısında çeşitli propagandalarla dünya kamuoyunu Türk milli direnişi aleyhinde kışkırtmaya çalışmıştır. Nitekim Lloyd George'un⁸ "*Türklerin talihsiz Ermenilere karşı giriştikleri vahşice hareketler ve Karadeniz boylarında Rum ahalinin kesilmekte olduğu hakkındaki haberler Avrupa'ya yağmaya başladı*"⁹ şeklindeki sözleri bu nefretin kışkırtıldığını göstermiştir. Yine günümüzde Boğaziçi Üniversitesi olarak anılan İstanbul'daki Amerikan Robert Koleji'nin ilk başkanı, Rahip Dr. Cyrus Hamlin'in "*Doğu hakkında bilgi veren bir gazeteyi elime her aldığımda şöyle dua ederim: Tanrım, bu haberlere inanmamam için bana yardımcı ol*"¹⁰ ifadeleri de bu durumu teyit etmiştir. Sonuç olarak bir ülkenin dünya platformuna tanıtımında lobi faaliyetleri ve reklamın gücünün büyük bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu doğrultuda 19. yüzyıl sonundan başlayarak 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türkiye'nin Dünyaya tanıtımı, Lloyd George ve Hamlin'in sözleriyle doğru orantılı olarak, olumsuz bir şekilde yapılmıştır.

⁶ Deniz Bozkurt, **Karşılaştırmalı Lozan ve Sevr Barış Antlaşmaları**, Umay Kültür Sanat Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 7-8.

⁷ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir 1998, s. 307.

⁸ İngiliz devlet adamı olan David Lloyd George, 1863 yılında İngiltere'nin Manchester kentinde doğmuştur. Hukuk öğrenimi görmüştür. 1890 yılında Liberal Parti'den mebus seçilmiş ve bu partinin liderliğine kadar yükselmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Harp Malzemesi (Munitions) Bakanı, sonra da Başbakan olmuştur (1916-1922). 1945 yılında ölmüştür. Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 179.

⁹ Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.103.

¹⁰ Salahi Ramadan Sonyel, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", **Bellekten**, C. 49, S. 195, Ankara Aralık 1985, s. 653-654.

Konuyla ilgili olarak *Açıksöz Gazetesi*, 3 Aralık 1921 tarihli nüshasında “*Anadolu Patrikliği*” başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Bu yazıda Yunanlıların Anadolu’da kan ve ihanet iştiraki içerisinde oldukları, Rumluk meselesinin bir daha ortaya çıkmamak üzere halledilmesi gerektiği, Yunan ve İngiliz işgali altında kalmış olan Türk topraklarında acıların en büyüğünün yaşandığı¹¹ okuyuculara duyurulmuştur.

Aynı düzlemde Mustafa Kemal Paşa, 23 Ocak 1922 tarihinde *Petit Parisien* muhbirine verdiği demeçte, Avrupa devletlerinin iddialarının tam aksine, Anadolu’daki Rumların zulmünden bahsetmiştir. Yunanlıların Türk topraklarında yayıldıkları sırada verdikleri zararın tamirini talep eden Mustafa Kemal Paşa, İtilaf devletlerinden; Yunanlıların daha fazla kan dökmeden ve zarar vermeden çekilmelerini sağlamaları beklentisini dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın bu ifadeleri, Türk milletini barbar ve azınlık düşmanı olarak göstermeye çalışan çevreleri uyarmak amacı taşımaktaydı¹².

Bununla birlikte Sakarya Savaşı’ndan sonra olayların akışında bir duraklama, tartışmalarda bir ara, politikada bir boşluk meydana gelmiştir. Lloyd George da, Yunan ordusunun Anadolu’dan çekilmesinin İngiltere açısından utanç verici bir olay olduğunu düşünerek; bu durumda İngiltere’nin sadece İstanbul’dan değil, Irak, Suriye ve Filistin’den de çıkmak zorunda kalacağını düşünmeye başlamıştır¹³. Bu arada 15 Şubat 1922’de Yunanistan, Lord Curzon’a¹⁴ bir çağrıda bulunarak bugünkü durumun devamı halinde Yunanlıların Anadolu’yu boşaltmak zorunda kalacaklarını bildirmiştir. Curzon, bu görüşe karşı diplomatik destek vaadini tekrarlamış, bunun sonucunda da Yunan çekilişi ertelenmiştir¹⁵. Burada dikkati çeken husus Türkiye’nin kısa bir süre içinde

¹¹ Mustafa Eski, **İsmail Habib Sevük’ün Kurtuluş Savaşı’nda Yunanlılar ve Anadolu Rumları Üzerine Makaleleri (Açıksöz Gazetesi)**, ATAM Yayınları, Ankara 1999, s. 102-106.

¹² **Atatürk’ün Söylev ve...**, s. 307-308.

¹³ Belen, **a.g.e.**, s. 377, 379. Anadolu’da bulunan Yunan ordusunun yenilerek çekilmek zorunda kalması ihtimali İngiltere’yi oldukça kaygılandırmaktaydı. Bu kaygının temel nedeni: Muhtemel bir Yunan mağlubiyeti sonrasında başta İngiltere olmak üzere, müttefik devletlerin Birinci Dünya Savaşı ile elde ettikleri kazançların tamamen kaybedilecek olmasıydı. İngiltere’ye göre Türklerle müzakereye girişmenin başarı şansı yoktu. Yapılacak en iyi iş Türkiye’ye karşı baskı uygulamaktı. Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919- 1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 186.

¹⁴ İngiliz devlet adamı olup 1859 yılında doğmuştur. 1885 yılında Muhafazakâr Parti’den mebus seçilmiştir. Asya üzerindeki siyasi tecrübeleri 1898’de, Hindistan genel valiliğine atanmasını sağlamıştır. 1919’da Lloyd George’un, Yunanlıların, Anadolu’yu istilaya zorlamasına ve Türklere karşı savaş tehdidinde karşı çıkmış ve Fransa Başbakanı Poincare ile anlaşarak Türkleri barış müzakereleri yapmağa çağırmıştır. 1922’de Andrew Bonar Law başbakan seçilince onun kabinesinde Hariciye Vekili olarak daha serbest hareket edebilme imkânı bulmuştur. 1922-1923 Lozan görüşmelerinde İngiliz heyetine başkanlık etmiştir. 1925 yılında Londra’da ölmüştür. <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=944> (SGT: 06.02.2010).

¹⁵ Laurance Evans; **Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, Örgün Yayınları, İstanbul 2003, s. 367. Lloyd George, Avam Kamarası’nda yaptığı bir konuşmada ise “*Yunanlılar her meydan savaşında askeri üstünlüklerini göstermişlerdir*” sözleriyle Anadolu Rumlarını

hücum etme olasılığı karşısında İngiltere'nin endişesidir. Zira İngiliz hükümetinin bu olasılığın önüne geçmek için son derece ısrarlı davrandığı görülmüştür¹⁶.

İngiliz siyaseti bu süreçte aradığı yolu, Anadolu'da yaşayan azınlıkları kullanma yönteminde bulmuştur. İngilizlere göre, İtilaf devletlerinin ortak düşünce paydasında bir araya gelmeleri azınlıklar konusunun yeniden dile getirilmesi ile sağlanabilirdi. Bu sebeple Anadolu'da bulunan değişik milletlere mensup azınlıkların saldırı ve zulme uğradığı tezini gündeme getiren İngiltere, ABD ve Fransa'yı da aynı fikir etrafında birleştirmeyi başarmıştır¹⁷. Dolayısıyla İngiltere, bu politikası ile gündem değiştirmeyi ve Yunan ordusuna zaman kazandırmayı planlamıştır.

Azınlıklar konusunun yeniden gündeme getirilmeye çalışıldığı bu ortamda Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)¹⁸ başkanlığında bir heyet 1922 yılı Mart ayında Roma, Paris ve Londra'da görüşmeler yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. 16 Mart'ta İngiltere Hariciye Vekili Lord Curzon ile görüşen Yusuf Kemal Bey¹⁹, İngiliz Vekil'in azınlıkların haklarını garantiye alma isteğiyle karşılaşmıştır²⁰. Türkiye ise işgallerin tamamen bitirilmesi ve Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesini istemekteydi. Londra'dan beklenilenin elde edilememesi üzerine Paris'e geçen Yusuf Kemal Bey, burada da Fransa Başvekili Poincare ile 23 Mart 1922 tarihinde görüşmüştür²¹. Ancak bir netice alamamıştır.

Görüşmelerin neden sonuçsuz kaldığı İngiltere, Fransa ve ABD Hariciye Vekilleri tarafından 22 Mart 1922'de Türkiye ve Yunan hükümetlerine verilen ateşkes teklifi ile ortaya çıkmıştır. Bu teklifin özeti şu şekildedir: İki taraf askerleri arasında 10 km. mesafede askerden arındırılmış boş bir alan bırakılacaktır. Bu alan askeri birlikler, insan ve mühimmat ile takviye edilmeyecek, konuştaki değişiklik yapılmayacak, her türlü malzeme bir yandan diğer bir yana taşınmayacaktır. Türk ordusu İtilaf Devletleri askeri

direnmeye yöreklendirmiştir. **Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)**, İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri, Editör: Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, 1. baskı, İstanbul 2005, s. 421.

¹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 107.

¹⁷ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 424.

¹⁸ Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Kastamonu mebusu iken, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali ile yeni açılacak olan TBMM'ye katılmak üzere Ankara'ya gelmiştir. İkinci Dönem Sinop mebusu seçilen Tengirşenk, 1925 tarihinde İktisat Profesörü olmuştur. 8. dönem Sinop mebusu olarak Demokrat Parti'den meclise girmiştir. 15 Nisan 1969 tarihinde ölmüştür. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923)**, C. III, TBMM Vakıf Yayınları, Ankara 1994, s. 627. "31 Mart Vakası" sonrasında meclis tarafından kurulan tahkik heyetinin başkanlığını yapmış olan Tengirşenk, bu dönem gerçekleşen olaylara anıları içerisinde yer vermiştir. Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 131-142.

¹⁹ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 176.

²⁰ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 223.

²¹ Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi...**, s. 177.

komisyonlarının kontrol ve teftişlerine arz edilecek, ateşkes üç ay sürecek ve taraflardan biri harekete geçmek isterse hiç olmazsa on beş gün önceden diğer tarafa ve İtilaf Devletlerine bildirecektir²². Bu şartlarla müttefikler, taarruz gücü kalmayan Yunan ordusu karşısında Türk ordusunu ateşe düşürmek, milli hükümeti gevşetmek, hazırlıkları durdurmak istemişlerdir²³.

Bu teklife cevap gelmeden İngiltere, Fransa ve ABD Hariciye Vekilleri ikinci bir teklif sunmuşlardır. 26 Mart 1922 tarihinde yapılan bu barış teklifi²⁴ içerisinde de azınlıklar meselesinin koz olarak kullanıldığı görülmüştür. Özellikle Türkiye’de ve Yunanistan’da bulunan azınlıkların haklarının korunması, bu uygulamaların hayata geçirilmesinde Cemiyet-i Akvam’ın aktif rol oynaması istekleri doğrudan Türk tarafının iç işlerine karışma amacı taşımaktaydı. Yine doğuda kurulması planlanan Ermeni Devleti’nin kuruluş aşamaları da Cemiyet-i Akvam’ın denetimine bırakılmak istenmekteydi²⁵.

Esasen Lord Curzon, Lordlar Kamarası’nda 30 Mart 1922’de, Anadolu’ya Düvel-i Muazzama tarafından davet edilen Yunanistan’ın mali ve bedeni her iki sahada da kudretini yok etmiş olduğunu beyan etmiştir. Buna karşı İngiltere’nin İstanbul Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, stratejik önemi olan İzmir-Eskişehir demiryolu hattının Yunanlılarca terk edilmesinin Milliyetçileri üstün bir duruma yükselteceğini ifade etmiştir²⁶. Nitekim Yunanlıların hücum kuvvetleri Sakarya Savaşı’nda tamamen kırılmıştır. Ancak İzmir’den Eskişehir’e kadar demiryolunun ellerinde kalması savunma kabiliyetlerini artırmış ve hatta bu savunma birçoklarınınca sarsılmaz addedilmiştir²⁷. Yunan ordusuna olan bu güven, İngiltere’nin Yunanlılara zaman kazandırma isteğini veya Türkiye’yi oyalama düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

Fakat Türkiye, Yunanlılar Anadolu’dan çekilmeden bir anlaşmaya yanaşmayacağını ve İngiltere’nin kendilerini oyaladığının farkında olduğunu ortaya koymuştur²⁸. İngiltere’nin girişiminin temelinde yatan nedenin; Türklerin Sakarya Zaferi’nden bu yana hazırlanmakta oldukları taarruzu engellemek²⁹ veya taarruz yapılacaksa zamanının geciktirilmesine çalışmak olduğu anlaşılmıştır³⁰.

²² Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge 1919-1923), Cilt I, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 54.

²³ Belen, a.g.e., s. 391-392.

²⁴ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*..., s. 177.

²⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 650-652.

²⁶ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çeviren: Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 93-94.

²⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 106.

²⁸ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. II, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 705.

²⁹ Aybars, a.g.e., s. 310.

³⁰ Bayur, a.g.e., s. 109.

İngiltere, Yunanistan'ın direnme gücünün giderek azaldığını görmüş, fakat Türklerin artmakta olan hücum hazırlıklarını küçümsemiş³¹, Türkiye'nin gücünü ve kararlılığını anlamamıştır³².

Mustafa Kemal Paşa, bütün bu barış girişimlerini İngiltere tarafından düzenlenen önemli bir tedbir olarak nitelemiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “*Yunan ordusunu yeniden keskin sonuç alınabilecek bir harekâta sevk etmek mümkün olmayınca, bizim de bir seneye yakın bir zamandan beri hazırlığıyla meşgul olduğumuz ordumuzu tembelliğe ve işe yaramaz bir hale sevk etmek, milli hükümete ümitler vererek, intizar içinde bırakmak ve bu suretle geçecek zaman zarfında milli hükümeti ve ordumuzu gevşetmek cidden mühim bir tedbir idi*”³³.

Durumu öngören Mustafa Kemal Paşa esas manası oyalama olan bu tip girişimler karşısında doğrudan ret cevabı vermeyi uygun görmemiştir. Türk tarafının haksız duruma düşmesini istemeyen Mustafa Kemal Paşa aynı zamanda Yunan mezaliminin son bulması için, bu konuyu dillendirebilme noktasında, yapılan teklifleri bir fırsat olarak kabul etmiştir³⁴. Zira 24 Mart 1922 tarihinde İcra Vekilleri Heyetine verdiği beyanat Mustafa Kemal Paşa'nın davranışının sebebini göstermiştir. “...*Mütareke teklifini hüsnü telakki etmek lazımdır. Binaenaleyh vereceğimiz cevap, menfi değil müspet olacaktır. İtilaf Devletlerinde hüsnüniyet yok ise, bin netice menfi muamele onlardan gelmelidir. Biz yalnız onların teklif ettiği şartları kabul edemeyeceğimizden mukabil şartlar öne süreceğiz*”³⁵. Kısacası Müttefiklerin ilk barış teklifi karşısında barışı istemeyen taraf durumuna düşmek istemeyen Ankara Hükümeti ihtiyatlı davranmıştır³⁶.

Yine Türk dostu Claude Farrere³⁷ şerefine verilen bir ikram sırasında (18 Haziran 1922) Mustafa Kemal Paşa; işgalci güçlerin, yaptıkları haksızlıkları doğruymuş gibi gösterebilmek için Türkleri vahşi, zalim, medeniyetten uzak ve medeniyet gerekliliklerini anlayamayacak kadar geri kalmış olarak göstermeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Ona göre, Anadolu Türklerine yaşama hakkı tanımayan bu anlayışın gerçek manada vahşilik ve medeniyetsizlik olduğu herkesçe anlaşılmalıydı³⁸.

³¹ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili...**, 93.

³² Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 180.

³³ Atatürk, **a.g.e.**, C. II, s. 647-649.

³⁴ Atatürk, **a.g.e.**, C. II, s. 647-649.

³⁵ **Atatürk'ün Milli Dış Politikası...**, s. 55.

³⁶ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 228.

³⁷ Gerçek adı Charles Frederick Bargone'dır. (d. 27 Nisan 1876, Lyon - ö. 21 Haziran 1957, Paris), Fransız yazar, Kurtuluş Savaşı sürecinde, Türkiye'ye cephe alan kendi ülkesi Fransa'ya karşı Türkiye'yi destekleyen yazılar yazmıştır. Türklere olan sevgi ve ilgisiyle, Osmanlı Devleti'ne karşı Mustafa Kemal'i desteklemiştir. http://tr.wikipedia.org/wiki/Claude_Farre%C3%A8re (SGT: 06.02.2010).

³⁸ **Atatürk'ün Söylev ve...**, s. 339.

Her iki barış teklifi karşısında Türk tarafınca 5 Nisan'da bir cevap notası hazırlanmıştır. Bu nota ile mütarekenin kabul edildiği fakat mütareke ile beraber Yunan ordusunun tahliyesi istenmiştir³⁹.

Büyük Millet Meclis'inde Azınlık Tartışmaları

İngiltere ile Fransa'nın azınlıklar ve barışı tesis etme noktasındaki teklifleri, Büyük Millet Meclisi'nin 4 Nisan, 22 Nisan ve 18 Haziran 1922 tarihlerinde yapılan gizli oturumlarında ciddi bir şekilde tartışılmıştır. Bu tartışmalarda Düvel-i Muazzama'nın emperyalist emellerinin devam ettiği, bu açıdan azınlıkları bir araç olarak kullandıkları, bu durum karşısında Türkiye'nin kendi tanıtımını yapmada yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Türkiye'deki azınlıklara baskı yapıldığı gerekçesiyle Türklerin zalim gösterilmeye çalışıldığı, bununla birlikte azınlıkların yaptığı faaliyetlerin görmezlikten gelindiği ortaya konulmuştur. Düvel-i Muazzama'nın ikiyüzlü bir siyaset izledikleri ifade edilmiştir. Mezalim konusu ise TBMM tarafından kesinlikle reddedilmiştir.

Bu tartışmaların birincisi Avrupa gezisini tamamlayan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in 4 Nisan 1922 tarihli oturumda geziyle ilgili açıklamalarda bulunmasıyla başlamıştır. Yusuf Kemal Bey, öncelikle Lord Curzon ile görüşmesinden bahsetmiş ve İngiltere'nin birinci isteğinin azınlıklar meselesinin halledilmesi, başka bir deyişle azınlıkların hukukunun temin edilmesi olduğunu belirtmiştir. Devamla, azınlıklar meselesini iki ana başlık altında görüştiklerini ve bu başlıklardan birisinin Rum azınlıklarla ilgili durumu kapsadığını ifade etmiştir. Kemal Bey'in İngiltere'ye teklifi Rum nüfusla Müslüman nüfusun mübadele edilmesi şeklinde olmuştur. Aksi takdirde Türk topraklarında kalan Rumlar, sürekli olarak bu toprakların bir gün Yunanistan'a bağlanacağı fikrini içlerinde taşıyacaklardır. Taraflar arasında karşılıklı güvenin olabilmesi için, bu olumsuz fikirlerin devam etmesinin önüne geçilmeliydi. Bu teklif karşısında Curzon, Anadolu'daki Rumların gönderilmesinin çok zor olacağını belirtmiştir. Bu cevap üzerine Yusuf Kemal Bey; mübadelenin kısım kısım yapılmasını, bu meselenin mübadele ile halledilememesi halinde, zaten yeni Türk yönetiminin kabul ettiği anayasa (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) ile yerel yönetimlerin güçlendirildiğini, Rumların da yoğun yaşadıkları yerlerde meclislere girebileceklerini ifade etmiştir. Kemal Bey'in yapıcı tavırları karşısında İngiltere, mübadele mevzusuna daha sıcak bakmaya başlamıştır. Ancak bu görüşmeler sonrasında Yusuf Kemal Bey, açık ve net bir ifadeyle, Avrupa'nın azınlıklar meselesini Türk tarafına karşı kullanmak istediği sonucuna varmıştır⁴⁰.

İngiltere'de Lord Curzon ile görüşülen ikinci azınlıklar konusu Ermenilerle ilgili olmuştur. Ermenilerle Gümrü ve Kars Antlaşmaları yapıldığını hatırlatan Kemal Bey, Ermenilerin Kars, Ardahan ve Adana bölgesiyle ilgili isteklerinin kabul edilemeyeceğini

³⁹ Atatürk'ün Milli Dış Politikası..., s. 57.

⁴⁰ Çoker, a.g.e., C. II, s. 96. Ayrıca bakınız: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ), C. III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1985, 4.4.1338, s. 176-177.

eklemiştir. Her hangi bir azınlık grubuna muhtariyet verilemeyeceğini, üstelik Ermenilerin bahsedilen bölgelerde Müslüman nüfusa göre azınlıkta kaldıklarını belirtmiştir. Anadolu'da kalan Ermeniler için de, en uygun yolun mübadele olduğunu İngiliz tarafına iletmiştir⁴¹. Bu açıklamalar karşısında Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleştiği ve bu konunun uzatılmasının fayda sağlamayacağı açıkça anlatılmış ve anlaşılmıştır.

İngiltere ziyareti sırasında Lord Derby ile de görüşen Kemal Bey, bu görüşmesinin detaylarını da Meclis'te dile getirmiştir. Görüşme esnasında Lord Derby; daha önceki zamanlarda Yunan tarafını dinlediğini, ama Türk tarafının fikirleri hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığını söylemiştir. Kemal Bey'in, "*Bilhassa biz Hıristiyanların Kiliselerini ahır yapmadık. Hıristiyanlara hürmet ettik. Fakat Yunanlılar bizim camilerimizi yaktılar ve mukaddes kitabımızı telvis (kirletmek) ettiler*" sözleri Lordu etkilemiştir⁴².

Üçüncü celsede azınlıklar ve onlara karşı yapıldığı iddia edilen zulümlerle ilgili olarak söz alan Edirne mebusu Şeref Bey⁴³, Anadolu'yu işgal ederek Türk Milletini büyük bir karanlığın içerisine iten ve daha sonra da nefis müdafaası gayesiyle kendini korumaya çalışan Türk milletini kasap oğlu kasap diye nitelendiren Avrupa işgalci zihniyetine sert bir üslupla itirazını dile getirmiştir. Türk Milletinin bu şekilde tanıtılması karşısında yapılabilecek en etkili çalışmanın; haklı olunan davayı dünya kamuoyuna anlatmak olduğunu ifade eden Şeref Bey, bu konuda belli bir bütçenin kullanılması gerektiğini, Türk Milli Mücadelesi'nin en zayıf noktalarının başında kendini iyi anlatamamak ve istihbarat eksikliği olduğunu konuşmasına eklemiştir. İtilaf devletlerinin azınlıklara karşı uygulandığı iddia edilen katliamlarından ve zulmünden bahsederken; İzmir, Ege Bölgesi ve Trakya'da kalan Türklerin çektikleri eziyetlerden ve bu vatandaşların on binlercesinin göç etmek zorunda kalmasından bahsedilmemesi Şeref Bey'i oldukça sinirlendirmiştir⁴⁴.

4 Nisan oturumundan sonraki günlerde de İngiltere, azınlıklar meselesini gündemde tutmaya devam etmiştir. Bu suretle Fransa ve İtalya ile TBMM'ye ortaklaşa, 15 Nisan 1922 tarihli, yeni bir barış notası vermiştir. İşte bu barış notasına karşı nasıl davranılacağı konusunda TBMM'de 22 Nisan 1922 tarihli gizli oturumda yoğun

⁴¹ Çoker, a.g.e., C. II, s. 99. Ayrıca bakınız: TBMM GCZ, C. III, 4.4.1338, s. 179.

⁴² Çoker, a.g.e., C. II, s. 98. Ayrıca bakınız: TBMM GCZ, C. III, 4.4.1338, s. 178.

⁴³ Tam adı Mehmet Şeref Aykut olup 1874'te Edirne'de doğmuştur. 1891 yılında Hukuk Fakültesi'ne girmiştir. 1896'da gizli cemiyet kurmak suçundan tutuklanmış ve Yemen'e sürgün edilmiştir. 1900'de Ahenk Gazetesi'nde yazılar yazmaya başlamıştır. 1901-1902 yıllarında Hizmet gazetesini çıkarmıştır. 1905'te Edirne'ye dönmüş, 1908'de Yeni Edirne gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Kasım 1918'de Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda rol almıştır. Açılan Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Edirne mebusu olarak katılmıştır. TBMM'de de altı dönem vekillik yapmıştır. 1939'da ölmüştür. Hasan Dilan, **Mehmet Şeref Aykut ve İzmir'de İlk Fikir Hareketleri**, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne 1996, s. 7-11.

⁴⁴ Çoker, a.g.e., C. II, s. 113. Ayrıca bakınız: TBMM GCZ, C. III, 4.4.1338, s. 190-191.

tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar Müttefik devletlerin barış notasına verilecek olan cevap notasının tartışılması çerçevesinde şekillenmiştir. Bu minvalde Meclis ikinci başkanı Rauf Bey⁴⁵ karşı notanın ön metnini meclise okumuştur. Buna göre; Yunanlıların Ege Bölgesi'nde yapmış oldukları, kendini tarafsız olarak gören yabancıların ve Kızıl Haç Örgütü'nün birebir şahit olduğu zulmün İtilaf devletleri tarafından görmemezlikten gelinmesine karşın, Türklerin sürekli olarak barbar gösterilmesi TBMM içerisinde rahatsızlık yaratmıştır. Bu ikiyüzlü siyasetten vazgeçilerek, Müslüman halkın zulümden derhal kurtarılması ve barışın biran önce eşit şartlarda ihdası istenmiştir. Nota müsveddesinin bir bölümünde de şöyle bir ifade dikkati çekmektedir:

“Fihakika harbi umumiye girmek yüzünden İmparatorluklar vüsatındaki memleketlerden mahrum edilmek suretiyle mağlup devletler arasında en ağır cezaya tutulan Türkiye halkının meşru ve mütevazı olan gayeleri Müttefik Devletlerce esas itibariyle kabul edilmişken tahliye-yi şeraiti, sulhiye heyeti umumiyesinin kabulüne talik etmenin barış şartlarını tespit için geçecek aylar zarfında düşmana Anadolu'da düşmanlığın ve savaşın yenilenmesi gücünü vermekten ve her türlü itirazdan soyutlanmış olarak Türklere aidiyeti teslim olunan arazide müstevlilerin sürekli ve artan tecavüzleri altında İslam namusu ve kan ve malının heder olmasına fırsat hazırlamaktan başka bir netice vermeyeceğine Hükümetim kanidir⁴⁶.” Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere: Başta İngilizler olmak kaydıyla İtilaf devletlerinin sürekli dile getirdiği azınlıklar meselesi altında bir aldatmacadan ve konuyu baskı aracı olarak kullanmaktan ileri gitmemektedir.

Yusuf Kemal Bey de İtilaf devletlerinin dünya kamuoyunu etkilemek için kullandıkları, Hıristiyanlara Anadolu'da zulüm yapıyor silahına karşılık, Müslüman halkın çektiği sıkıntıları anlatarak karşılık vermek gerekliliğinden bahsetmiştir⁴⁷.

Edirne mebusu Şeref Bey ise üçüncü celsede; karşı notada yer alan, *“Avrupalıların Hıristiyan azınlıkları himaye etmek hususundaki mesai-i insaniyeleri”*

⁴⁵ 31 Mart Vakası sırasında Hareket Ordusu'nun eylemlerine katılan Hüseyin Rauf Orbay, Trablusgarp Savaşı sırasında silah ve cephaneye sevkiyatında görev almıştır. Balkan Savaşları esnasında gösterdiği kahramanlıklar dolayısıyla “Hamidiye Kahramanı” olarak tanınmıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması imza heyeti Başkanlığı yapmıştır. Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren var olan Rauf Bey, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Sivas mebusu olarak görev almıştır. İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde işgalinden sonra Malta'ya sürgün gönderilmiş ve buradan dönüşünde Sivas mebusu olarak TBMM'ye katılmıştır. II. Mecliste İstanbul mebusu olan Orbay, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer almıştır. 1926 yılında Atatürk'e düzenlenmek istenen suikastla ilgili olarak on yıl hapse mahkûm edilmiştir. Bu sırada yurt dışında olduğu için tutuklanamamıştır. 1933 tarihinde affedilmiş ve 1935 tarihinde yurda dönmüştür. 1939 da Kastamonu mebusu olarak seçilmiştir. 1942'de Londra Büyükelçisi olmuş ve bu görevi 1944'e kadar sürdürmüştür. 1964 yılında ölmüştür. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım**, C. 1-2, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 15-300 (C. 1) ve s. 9-265 (C. 2).

⁴⁶ Çoker, a.g.e., C. II, s. 126-127. Ayrıca bakınız: **TBMM GCZ**, C. III, 22.4.1338, s. 275-276.

⁴⁷ Çoker, a.g.e., C. II, s. 128. Ayrıca bakınız: **TBMM GCZ**, C. III, 22.4.1338, s. 277.

ibaresinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Şeref Bey, İtilaf devletlerinin azınlık haklarını savunması konusunu ifade etmek için kullanılan “*insaniyeleri*” kelimesinin çıkarılmasını ve cümlenin “*mesaileri*” şeklinde devam etmesini talep etmiştir. Şeref Bey’e göre yapılan iş, insani bir yöne sahip değildir⁴⁸. Söz konusu mebusun teklifi meclis tarafından reddedilmiş olsa da vermek istediği mana açıktır.

Yapılan meclis tartışmalarının sonrasında gönderilmesine karar verilen nota, Müttefik devletlere iletilmiş fakat karşılık olarak her hangi bir cevap notası gelmemiştir⁴⁹. Özellikle İngiltere bu tarz bir yaklaşımla; konuyu zamana yayarak Türk tarafının askeri girişimlerde bulunmalarını engelleme amacını bir kez daha kanıtlamıştır.

TBMM’nin her defasında şiddetle karşı çıkmasına rağmen İngiltere’nin azınlıklar meselesini unutmaya ve kapatmaya niyeti olmadığı anlaşılmıştır. Üstelik her seferinde farklı ve daha ağır isteklerle konuyu gündeme getirmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Anadolu’da bulunan azınlıklara zulmedildiği gerekçesiyle uluslar arası bir heyetin oluşturulması gerektiğini ifade eden bir notayı TBMM’ye göndermiştir⁵⁰. Bu notaya karşılık Meclis Hariciye Encümeni, 3 Haziran 1922’de toplanarak bir karşı nota hazırlamışlardır. Hazırlanan bu nota konusunda dönemin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey bazı tereddütlere sahip olmuş ve bu tereddütlere binaen konu Meclis’e getirilerek değerlendirilmeye başlanmıştır.

⁴⁸ Çoker; **a.g.e.**, C. II, s. 131. Ayrıca bakınız: **TBMM GCZ**, C. III, 22.4.1338, s. 279.

⁴⁹ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 230.

⁵⁰ “İngilizler, 1922 ilkbaharında ABD’ye bir “Soruşturma Komisyonu” önerisi sunmuşlardır. Komisyon, kurul olarak, o kadar önemli olmamış ve gerçekte hiçbir soruşturma yapmamıştır. 15 Mayıs 1922’de İngiliz Elçisi Geddes, Amerika Hariciye Vekili Hughes’e, Ankara yöneticileri tarafından Anadolu’da Hıristiyanlara karşı girişilen eylemler konusunda bir yazı yazmıştır. Yazıda şunları söylemiştir: “İngilizlerin, Mart ayında Türkiye ile bir barış antlaşması imzası hususunda öne sürdükleri ve bu arada Hıristiyanları da ilgilendiren önerilerin sonucu olarak İngiliz hükümeti, çok ciddi bir sorumluluk altına girmiştir. Bu durumda, İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD’nin birer temsilcilerinden kurulacak bir komisyonun söz konusu olay ve sürgünler konusunda soruşturma yapmasını uygun bulacağınızı düşünüyoruz”. Bu notanın arkasından, Bristol’den bir telgraf alınmıştır. Bristol bu telgrafta görüşlerini ifade etmiştir. Buna göre soruşturmayı gerektiren olaylar, Fransızların Kilikya’daki davranışları sonucu olarak, bundan bir yıl önce başlamıştır. Yine Yunan ordusu 1919’da İzmir’i işgal ederken ve 1921 yaz saldırısında vahşet ve zulüm hareketlerine girişmişlerdir. Üstelik İngilizlerin bu olaylar konusunda yayınlanmış raporları bulunmaktaydı. Azınlıkların durumlarının kötü olduğu uzun zamandan beri bilinmektedir. Böyle olduğu halde, İngilizlerin, Fransızları Milliyetçilere karşı olan tutumlarını sertleştirmeye kışkırttıkları bir sıradaki bu feryatları anlamlıdır. Son olarak İngilizlerin bir Soruşturma Komisyonu kurulması yolundaki önerilerinin önceden yayınlanmış olması kendilerinin politik bir amaç güttüklerini göstermektedir. Temmuz’da Fransa, İtilaf Devletlerinin hâlâ Türklerle savaş durumunda bulunmalarından dolayı, soruşturmanın Kızılhaç eliyle yapılmasını önermiş ve diğer devletler de bu durumu kabul etmiştir. Ancak bu yeni öneriyle Anadolu olayları konusu bir tarafa bırakıldığından Kızılhaç da soruşturmasını yapamamıştır.” Evans; **a.g.e.**, s. 348-350.

Bu değerlendirme oturumu 18 Haziran 1922 tarihinde yapılmıştır. Oturumda öncelikle Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu)⁵¹, Hariciye Encümeni Reisi olarak söz almış ve konuya açıklık getirmeye çalışmıştır⁵². Kısaca; İngiltere'nin, "Anadolu'daki yabancılara taarruz ediliyor" iddiası doğrultusunda uluslar arası bir tahkikat heyetinin hazırlanarak Türkiye'ye gelmesi ve incelemelerde bulunması şeklinde bir talebinin bulunduğunu

⁵¹ İttihat ve Terakki Partisi üyelerindedir. 1912 seçimlerinde Aydın mebusu olarak meclise girmiştir. 1914 yılında yeniden aynı yerden vekil olmuştur. Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerinde İzmir mebusu olmuştur. 2 Nisan 1920 tarihinde Anadolu harekâtına katılmıştır. İlk mecliste İzmir'i temsilen bulunurken, İkinci Meclis'te Menteşe (Muğla) mebusu olarak meclise katılmıştır. 1943 yılına kadar olan süreçte 6 dönem milletvekilliği yapmıştır. 7 Mayıs 1924 tarihinden başlamak üzere Cumhuriyet Gazetesi'ni çıkarmaya başlamıştır. 28 Nisan 1945 yılında ölmüştür. Oğlu Nadir Nadi de 9. ve 10. dönem mebusu olarak mecliste bulunmuştur. Çoker, **a.g.e.**, C. III, s. 530. Türk Matbuat Tarihinin üzerinde uzun uzadıya duracağı büyük bir gazetecidir. Türkiye'de gazeteciliğin temellerinin atılışında, gazeteciliğin kısa zamanda çağdaş memleketler seviyesine yükseltilmesinde büyük rolü vardır. Yunus Nadi Abalıoğlu, **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 7-9.

⁵² Meclis tarafından hazırlanan 3 Haziran 1922 tarihli "Yunan Mezalimi'ne Dair Protesto Notası" özetle şu şekildedir: Yunan ordusu Mondros Ateşkes Antlaşması'na dayanarak, Türklere ait olduğu kesin kabul gören topraklardan bir bölümünü işgal etmiştir. İşgal edilen topraklar üzerinde (başta İzmir olmak üzere) Müslüman ve Türk ahaliye karşı müthiş bir Yunan mezalimi uygulanmakta, bu konuyla ilgili TBMM'nin Avrupa devletlerine yaptığı başvuru ve protestolar ise karşılıksız kalmaktaydı. Bu konunun bir çözüme kavuşturulması amacıyla, TBMM üyeleri 3 Haziran meclis görüşmelerinde ortak bir fikir etrafında birleşmişlerdi. Bu notayla, dört yıldan beri devam eden sayısız Yunan zulmünden bir bölümü dünya kamuoyu vicdanına duyurulmaya çalışılacaktır. Son dönemde teklif edilen barış antlaşmalarından hemen sonra şiddetini artırmakta olan Yunan mezalimi; İzmir, Edirne, Bursa, Aydın Manisa gibi işgal edilen bölgelerde, çeşitli bahanelerle Türk ve Müslüman ahaliyi mescitlere doldurularak yakmakta, üst üste kuyulara atarak öldürmekte, köyleri yakmakta, mahsulleri tahrip etmekte, halkın ırz ve namusuna göz dikmektedir. İmamların ibadetleri gerçekleştirmesine ve halkın ibadete katılmasına mani olunmakta, bazı mahallerde ibadet halindeki Müslümanlar süngülenmektedir. Bu ve benzeri işkence ve katliamlar birçok işgal bölgesinde sıkça ve alenen yapılmaya devam etmektedir. Bu girişimler İtilaf Devletleri İrtibat Subayı'nın dahi gözleri önünde sürüp gitmektedir. Haklı bağımsızlık mücadelesi veren Türk halkı, yapılan zulmete aynı şekilde karşılık vermeyi kendisine yakıştıramamaktadır. Uluslararası savaş yasalarına göre silahsız ve masum halka bu şekilde davranmak kesinlikle yasak kabul edilmesine rağmen, Anadolu'ya medeniyeti getirmek iddiasındaki Yunan ordusu, savaş yasalarını tamamen çiğnemektedir. Türklere ve Müslümanlara Anadolu'da yaşama hakkı tanımayan bu zihniyet, tarih önünde mutlaka hesap verecektir. Anadolu Türklüğünün zihninde, Anadolu halkının Müslüman olmasından dolayı bu şekilde bir girişime göz yumulduğu düşüncesi uyanmaktadır. Bahsi geçen bu haksızlıkların biran önce sonlandırılması ve 20. asra uygun davranılması TBMM adına büyük devletlerden istenmektedir. Metnin aslı için bakınız: **TBMM GCZ**, C. III, 18.6.1338, s. 472.

belirtmiştir. Devamla İngiltere'nin bu iddiasının Amerika ve Fransa tarafından da kabul görmekte ve desteklenmekte olduğunu ifade etmiştir⁵³.

Ardından Yusuf Kemal Bey söz alarak görüşlerini dile getirmiştir. Ona göre; İngiltere'nin ortaya attığı tahkikat yaptırma meselesi, Fransa'nın, "bu tahkikatın sadece TBMM denetimindeki topraklarda değil, aynı zamanda Yunan işgalinde olan topraklarda da yapılması" isteğiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Yusuf Kemal Bey, Türk tarafının erken harekete geçmeden önce iyi düşünmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Zira iddia edilen mezalim konusu da TBMM tarafından kabul edilen ve gerçeklikle uyuşan bir mahiyet taşımamaktaydı. Yine savaş şartları içerisinde Gayrimüslim halklarla yaşanan sıkıntıların varlığının inkâr edilmediği, fakat bu durumun karşılıklı yaşanan olaylar olduğunu belirtmiştir. Konuşmasını "*Evet, hükümet birtakım askeri mülahazalara binaen, bir takım zorunluluklara binaen, Hıristiyanları falan yerden almış falan yere göndermiş ve bunlar bu yerden falan yere giderken memleketimizin bulunduğu durumun bir gereği olarak bir takım mahrumiyetlere duçar olmuşlardır, içinde ölenler de olmuştur. Fakat bu aynı zamanda Müslümanların başına geliyor. Yoksa Büyük Millet Meclisi hiçbir vakitte zihninden Hıristiyanların katli hakkında bir fikir geçirmemiştir*" sözleriyle devam ettirmiştir.

Kemal Bey, İngiltere'nin bu şekilde bir girişimde bulunması meselesini de temelde; İngiliz hükümetinin yerini korumaya çalışması ve Türk tarafının barışı sağlama girişimini engelleme amaçları taşıdığı şeklinde yorumlamıştır. Yunanlıların izlemiş olduğu şiddet siyaseti, hem Türklerle beraber yaşayan Hıristiyanları, hem de Müslüman ahaliyi tahrik etmekteydi. Rumların, Yunan Devleti tarafından Karadeniz'de tahrik edilmesi meselesini⁵⁴ gündemdeki meseleyle benzeştiren Kemal Bey, ilgili notanın gönderilmesi hususunda tamamen olumsuz bir görüşe sahip olmadığını, fakat meclisin konuyla ilgili görüşlerinin de değerlendirilmesi gerekliliğinden dolayı konuyu meclise havale ettiğini belirtmiştir⁵⁵.

Konuyla ilgili olarak söz alan mebuslardan Burdur mebusu İsmail Suphi Bey (Soysallıoğlu)⁵⁶ notanın gönderilmesinin Türkiye lehinde ya da aleyhinde olacağı noktasını kestirmenin mümkün olmadığını belirterek; Türk tarafı tahkikatı kabul edecekse

⁵³ TBMM GCZ, C. III, s. 452-453.

⁵⁴ 1922 yılı yaz aylarında Yunanlılar başka bir yola başvurmuşlardır. 7 Haziran 1922'de Yunan Savaş gemileri Samsun'u bombalamışlardır. Bu bombardımanda Samsun büyük zarar görmüş, birkaç kişi de ölmüştür. Evans, a.g.e., s. 346. Amerika Sands Zırhlısı kaptanı R. H. Ghormley'in verdiği bilgiye göre 7 Haziran 1922 tarihinde başlayan yeni politika, zırhlıları gönderip denizden kentleri topa tutmak şeklinde belirtilmiştir. Duru, a.g.e., s. 165.

⁵⁵ TBMM GCZ, C. III, s. 453-454.

⁵⁶ İstanbul'un işgali üzerine Ankara'ya gelerek Hâkimiyeti Milliye Gazetesi'nin başyazarı olarak görev yapmıştır. Birinci TBMM sırasında Burdur mebusu olmuştur. II. Dönem seçimlerine girmeyerek politikadan uzak kalmış, tarıma ve özel işlerine yönelmiştir. 1946'dan sonra Tasvir-i Efkar'a yazılar yazarak tekrardan gazeteciliğe dönmüştür. 25 Kasım 1967 tarihinde ölmüştür. Çoker, a.g.e., C. III, s. 206.

notanın gönderilmesini, reddedecekse gönderilmemesini tavsiye etmiştir⁵⁷. Bununla birlikte İsmail Suphi Bey, oturumun ilerleyen safhalarında yeniden söz alarak gönderilecek protestonun İngiliz siyasetini değiştiremeyeceğini, İngilizlerin isterlerse bu tahkikatı gerçekleştirebileceklerini, sonuç olarak protestonun gönderilmesini önermiştir⁵⁸.

Mersin mebusu Hüseyin Selahattin Bey (Köseoğlu)⁵⁹ ise İngiltere'nin tahkikat fikrinin bir aydan fazladır bilindiği konusunu arz ettikten sonra, hükümetin bu süre zarfında nasıl davranacağını kararlaştırıp kararlaştırmadığı hususunun aydınlatılmasını istemiştir. Hükümetin bu kadar uzun zamandan beri devam eden olaylar karşısında sessiz kalmasını eleştiren Selahattin Bey, Hariciye Vekilliği'nin ve hükümetin uyumakta olduğunu iddia etmiştir⁶⁰. Memleketi temsil eden bir meclisin dış siyasetini tam olarak belirlememiş olması mebusu sert bir üsluba sürüklemiştir.

Selahattin Bey'in rahatsız olduğu bir diğer husus ise İngiltere'den gelen haberlere göre Türkiye'nin tahkikat işlemini kabul ettiği ve bunu İtalya'ya bildirdiği söylentilerinin doğruluğu noktasında duyulan şüphedir. Böyle bir girişimin varlığı veya yokluğunun meclise bildirilmesi gerektiğini ifade eden Selahattin Bey, bu konuda Türk gazetelerinde çıkan haberlerin hükümet tarafından tekzip edilmemesinin şüpheyile karşılandığını ve bu duruma derhal açıklık getirilmesini istemiştir⁶¹.

Hükümetin sert bir şekilde eleştirilmesi, siyasi hazırlıksızlık ve acemilikle suçlanması üzerine söz alan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, gereken çalışmaların ve yazışmaların hükümet içerisinde yapıldığını, fakat karşı tarafa Türk tarafının hamlelerini açık edecek ipuçları vermemek için gizli olarak çalışıldığını belirtmiştir. İngilizlerin resmi anlamda herhangi bir tahkikat istekleri olmadan, meclisin konuyla ilgili olarak çalışmasının da mantıklı olamayacağı Kemal Bey tarafından ifade edilmiştir⁶².

Saruhan (Manisa) mebusu Mehmet Reşat Bey⁶³ İngiliz tutumu karşısında protesto cevabı verilmesini şiddetle eleştirmiştir. Ordunun bu günler için beslendiğini ve yapılacak protesto işinin meclis namına bir acizlik doğuracağını dile getirmiştir⁶⁴.

⁵⁷ TBMM GCZ, C. III, 18.6.1338, s. 454.

⁵⁸ TBMM GCZ, C. III, s. 458.

⁵⁹ Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında yararlılık göstermiştir. 13 Temmuz 1919 tarihinde Sivas'ta bulunan III. Ordu komutanlığına atanmıştır. Birinci Dönem TBMM'de Mersin mebusu olarak görev almıştır. 14 Haziran 1926 tarihli Mustafa Kemal'e suikast girişimiyle ilgili olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır. Ankara İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak beraat etmiştir. 6 Ekim 1949 tarihinde ölmüştür. Çoker, *a.g.e.*, C. III, s. 779.

⁶⁰ TBMM GCZ, C. III, 18.6.1338, s. 455.

⁶¹ TBMM GCZ, C. III, 18.6.1338, s. 460-461.

⁶² TBMM GCZ, C. III, 18.6.1338, s. 455-456.

⁶³ İzmir'in işgali üzerine Kuva-yı Milliye oluşumuna katılmış ve silahlı bir mücadele sırasında yaralanmıştır. Birinci TBMM'de Saruhan mebusu olarak görev almıştır. Milli Mücadele sırasında gösterdiği fedakârlıklar sonrasında Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası'yla ödüllendirilmiştir. 20 Şubat 1926 tarihinde ölmüştür. Çoker, *a.g.e.*, C. III, s. 839.

Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey (Kargı)⁶⁵ de protesto metni İngiltere'ye ulaştığı zaman, İngiliz meclisinin tahkikattan vazgeçeceği ve TBMM'nin doğru söylediğine inanacağı noktasında bir beklenti içerisine girmenin yanlış olduğu kanaatini meclisle paylaşmıştır⁶⁶.

Karesi (Balıkesir) mebusu Basri Bey (Hasan Basri Çantay)⁶⁷ Milli Mücadele'ye devam ederken, bir yandan da bu azınlıklar davasında haklı olduğunu tüm dünyaya duyurmak gerektiğini, bu protesto metninin de bu amaç doğrultusunda gönderilmesini ifade etmiştir. Mebus sözlerine şu şekilde devam etmiştir: “*Biz ne kadar hakkımızı haykırır, ne kadar davamızın doğruluğunu tekrar eder, mezalimi ne kadar acıklı satırlarla tekrar edersek zannederim ki hakkımızın meşruiyetini Avrupa'ya, bütün milletlere tanıtmuş oluruz*”⁶⁸.

Karahisar-ı Sahip (Afyon) mebusu İsmail Şükrü Efendi (Çelikalay)⁶⁹ gönderilecek notayla ilgili olarak olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönlü düşünülmesi taraftarı olmuştur. Ona göre İngilizlerin tahkikat bahanesiyle Türkiye içine gireceği ve memleketi zarara uğratacağı konusunun notanın olumsuz yönünü oluşturduğunu söylemiştir. Yapılacak tahkikat sonrasında, Yunan zulmünün duyulacak olmasının ise olumlu bir gelişme olacağını belirtmiştir. Bununla birlikte İsmail Şükrü Efendi, şüphenin olduğu yerde menfaatlerin terkinini önerip, son fikir olarak notanın gönderilmesini kabul etmediğini ifade etmiştir⁷⁰.

⁶⁴ TBMM GCZ, C. III, 18.6.1338, s. 457.

⁶⁵ 1919 yılında Ankara vali vekili olarak bulunduğu esnada Milli Mücadele'ye önemli katkıları olmuştur. TBMM açılınca Ankara valiliğine asil olarak atanmıştır. 22 Ağustos 1920 tarihinde Kırşehir mebusu olarak meclise katılmıştır. II. ve III. Dönemlerde Kırşehir'den, IV. , V. , VI. Dönemlerde Ankara'dan mebus seçilmiş ve 1942 yılında ölmüştür. Çoker, **a.g.e.**, C. III, s. 658.

⁶⁶ TBMM GCZ, C. III, 18.6.1338, s. 463.

⁶⁷ Milli Mücadele öncesinde Nasihat, Balıkesir, Yıldırım ve Karesi gazetelerinde, 1918 yılında çıkarılan ve İstanbul Hükümeti karşıtı olan Ses gazetesinde yazıları yayınlanmıştır. Birinci TBMM'de Karesi mebusu olarak bulunmuştur. Meclis içerisinde oluşan gruplaşma esnasında İkinci Grup'ta yer almıştır. Milletvekilliği bitince memleketinde öğretmenlik yapmaya başlamış ve ölene kadar bilimsel, edebi ve dini eserler yazmıştır. 1964 yılında ölmüştür. Mücteba Uğur, **Hasan Basri Çantay**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 1-19, 38-42, 109-140.

⁶⁸ TBMM GCZ, C. III, 18.6.1338, s. 466.

⁶⁹ İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde işgali ile Milli Mücadele içerisine dâhil olmuştur. Gizli olarak silah ve asker sevkıyatı yapmak, Kuva-yı Milliye'nin kurulmasında öncülük etmek ve camilerde verdiği vaazlarla Milli Mücadeleyi desteklemek şeklinde çalışmalarında bulunmuştur. Birinci TBMM döneminde Karahisar-ı Sahip mebusu olarak görev almıştır. İstiklal Madalyasıyla ödüllendirilen Çelikalay, birinci dönem milletvekilliğinin ardından Afyon'a dönerek vaizlik yapmaya devam etmiştir. 25 Aralık 1950 tarihinde ölmüştür. Çoker, **a.g.e.**, C. III, s. 570.

⁷⁰ TBMM GCZ, C. III, 18.6.1338, s. 462.

Karahisar-ı Sahip'in diğer mebusu Mehmet Şükrü Bey (Koç)⁷¹ de söz alarak, kesinlikle tahkikatın karşısında olduğunu, yapılan haksızlıkların ve zulmün protesto edilmesi gerektiğini söylemiştir. Avrupalıların dünya genelinde uyguladıkları çok sayıda zulme ek olarak gerçekleşen Anadolu işgalinin de dünya âlemine duyurulmasında bir sakınca olmadığını belirtmiştir⁷².

Konuyla ilgili olarak meclis kürsüsüne gelen Tefik Rüştü Bey (Aras)⁷³ İngiliz suçlamaları karşısında hükümetin tedbir olarak, Anadolu'ya azınlıklara yardım amacıyla gelen Salib-i Ahmer (Kızıl Haç) gemilerine rehberlik ederek buralarda bahsedilen katliamların yapılmadığını göstermeye çalıştığını ifade etmiştir. Ona göre Avrupa'dan bir tahkikat isteği gelince korkmaya gerek yoktur. Çünkü Kızıl Haç gemileri her şeyi açıkça görmüşler ve Türklerin haklılığını fark etmişlerdir. Tahkikat olması durumunda da Türk tarafının haklılığının bir kez daha görüleceğini belirtmiştir⁷⁴.

Sivas mebusu Emir Paşa (Marşan)⁷⁵ da, hükümet üyelerinin tahkikatla ilgili düşünceleri net olarak ifade etmesinden sonra meclisin konuyu daha iyi ele alacağını belirtmiş, şu an için verilecek protestonun yararlı ya da zararlı olduğu noktasında bir açıklığın bulunmamasından şikâyetçi olmuştur⁷⁶.

⁷¹ Birinci TBMM döneminde Afyon'dan (Karahisar-ı Sahip) mebus olmuştur. Tek milletvekilliği yaptığı bu dönemin ardından avukatlık mesleğine geri dönmüştür. 10 Mart 1938 tarihinde ölmüştür. Çoker, **a.g.e.**, C. III, s. 572.

⁷² **TBMM GCZ**, C. III, 18.6.1338, s. 459.

⁷³ 1883'te Çanakkale'de doğmuştur. Beyrut Fransız Tıbbiye Mektebini bitirerek doktor olmuştur. Birinci TBMM döneminde Menteşe mebusu olan Kurmay Yarbey Mahmut Bey'in Düzce'de ayaklanmacılar tarafından şehit edilmesi üzerine boşalan milletvekilliğine 17 Haziran 1920'de seçilerek meclise girmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın izniyle kurulan "Türkiye Komünist Partisi"nin kurucuları arasında yer almıştır. İkinci TBMM zamanında İzmir mebusu seçilmiş ve 1925 yılında İsmet İnönü başkanlığındaki hükümette Hariciye Vekili olarak görev yapmıştır. 1938 yılında kurulan İkinci Celal Bayar kabinesine kadar aralıksız olarak görevini devam ettirmiştir. 1939'da Londra Büyükelçiliğine atanmıştır. 1946 sonrasında Demokrat Parti'yi desteklemeye başlamıştır. Soyadı olan "Aras" Mustafa Kemal tarafından ona verilmiş bir soy isimdir. 5 Ocak 1972'de İstanbul'da ölmüştür. Tefik Rüştü Aras, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 215-216.

⁷⁴ **TBMM GCZ**, C. III, 18.6.1338, s. 456-457

⁷⁵ Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal'in yanında yer almıştır. Birinci TBMM döneminde Sivas mebusu seçilmiştir. Düzenli orduya katılmayı kabul etmeyen Çerkez Ethem ile görüşmeye giden heyetin içerisinde yer almıştır. 1. dönem milletvekilliği sonrasında Sivas'a dönmüştür. Şapka kanununa muhalif olduğu gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve üç yıl İsparta'ya sürgün cezası almıştır. 11 Aralık 1940 yılında ölmüştür. Çoker, **a.g.e.**, C. III, s. 877.

⁷⁶ **TBMM GCZ**, C. III, 18.6.1338, s. 468. 23 Haziran 1922 tarihli İngiliz İstihbarat Servisi raporunda ise azınlıklar meselesinin TBMM'deki yansımaları izah edilmeye çalışılmıştır. Rapora göre 8 Mayıs 1922 tarihinde düzenlenen TBMM gizli oturumunda Avrupa devletlerinin göndermeyi planladıkları tahkikat komisyonu ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Bu oturumda alınan kararlar da raporda yer almıştır. Buna göre ilgili komisyon Anadolu azınlıklarıyla ilişki

Bütün bu oturumlar ve yapılan tartışmaların bir sonuç vermeyeceği ve yapılan girişimlerin niyetinin farklı olduğu 24 Temmuz 1922 tarihinde, Büyük Taarruz'dan 35 gün önce, Yunan Hariciye Vekili'nin Atina'daki İngiliz elçisine bir nota vermesiyle açığa çıkmıştır. Zira bu notada İstanbul'un Yunan ordusu tarafından işgali tek çıkar yol olarak gösterilmiştir. Bu sebeple Yunan donanması Marmara Denizi'ne açılmış, Trakya'da kuvvet toplanmış, Anadolu'dan bir kısım kuvvet de Trakya'ya gönderilmiştir. Müttefikler de bu harekete göz yummuşlardır⁷⁷.

Nihayet Türkiye için yapılacak tek iş Misâk-ı Millî'yi İngiltere'ye kabul ettirmek, onun için de elinde kalan son kozu yani Yunan ordusunu mahvetmeyi gerçekleştirmektir. İngiltere ve Yunanistan için ise amaç; buna mahal vermemek ve zaman kazanıp Türkiye'nin inhilalini temine çalışmaktır. 1922 Şubat ayından Ağustos ayına kadar geçen süre zarfında Türk ve İngiliz hükümetleri bu amaçları gerçekleştirmek için çalışmışlardır⁷⁸. Görüldüğü üzere Azınlıklar meselesinin daima göz önünde tutulma sebebi tamamen Büyük Taarruzu geciktirmek ve bu sayede Yunan kuvvetlerine hazırlık için zaman kazandırmaktır. Yarım tedbir ve yarım hazırlık ile yapılacak hücum girişimlerinin netice vermeyeceği de düşünüldüğünde böyle bir girişimin varlığı kolaylıkla anlaşılabilir.

Konu bütünlüğünü sağlama amacıyla kısaca Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili kısmına değinmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda azınlıklar meselesi Lozan Antlaşması'nda da bir koz olarak kullanılmaya çalışılmıştır. İngilizler Büyük Taarruzu engelleme girişimlerinde olduğu gibi Lozan'da da azınlıkların Türklere oldukça fazla şikâyetçi olduğu fikrinin doğruluğunu ispata çalışmıştır⁷⁹. Buna karşı Türkiye, Cemiyet-i Akvam denetiminde bir azınlıklar yönetimi teklifini açıkça reddetmiş, Türk tarafının azınlıklar konusunda verdiği garantinin görüşmelerin temelini oluşturmasına çalışmıştır⁸⁰.

Nitekim Türk tarafı uluslar arası azınlıklar hukukunun dışına çıkmayı asla kabul etmemekteydi⁸¹. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın azınlıklar konusundaki kararları da bunu teyit etmiştir.

kurabilmelidir. Türk yönetiminin Pontus bölgesi ile ilgili almış olduğu sert önlemlerin haklılığı ispat edilmelidir. Rumların ayaklanmaları, Rumların düşman güçlerle işbirliği yaptığını kanıtlayan gizli yazışmalar, Rum Gizli İhtilal Örgütü'nün faaliyetleri komisyona iletilmelidir. Nihayet itilaf devletleri nezdinde, ilgili komisyonun Yunan işgal bölgelerinde de tetkiklerde bulunması noktasında girişimlerde bulunulmalıdır. Sonel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 259. Bununla birlikte ilgili tarihte Meclis'te gizli bir toplantı düzenlendiğine dair Gizli Celse Tutanaklarında bir kayıt yoktur. (Yazarın Notu)

⁷⁷ Belen, **a.g.e.**, s. 400-401.

⁷⁸ Bayur, **a.g.e.**, s. 106.

⁷⁹ İsmet İnönü, **İsmet İnönü'nün Hatıraları (Lozan Antlaşması I)**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 113.

⁸⁰ Taha Akyol, **Medine'den Lozan'a**, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 147-156.

⁸¹ İnönü, **a.g.e.**, s. 121-123.

“Türkiye, 38’den 44’e kadar olan maddelerde musarrah ahkâmın kavanini asliye şeklinde tanınmasını ve hiçbir kanun, hiçbir nizam ve hiçbir muamele-i resmiyenin bu ahkâma münafi veya muarız olmamasını ve hiçbir kanun, hiçbir nizam ve hiçbir muamele-i resmiyenin ahkâmı mezkûreye ihrazı tefevvuk etmemesini taahhiüt eder”⁸².

“İşbu Fasıllık ahkâmı ile Türkiye’nin gayrimüslim (azınlıklar) hakkında tanınan hukuk, Yunanistan tarafından dahi kendi arazisinde bulunan Müslüman azınlıklar hakkında tanınmıştır”⁸³.

Lozan Antlaşması Mustafa Kemal Paşa tarafından da aynı şekilde, uluslar arası hukuk kurallarını temel çözüm prensibi olarak kabul eden bir antlaşma olarak tanımlanmıştır⁸⁴.

Sonuç

Sakarya Savaşı’nın Türkiye tarafından kazanılması sonucu Yunan birlikleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu durumu İngiltere kendi çıkarları açısından olumsuz bir gelişme olarak nitelendirmiş ve bir şeyler yapma ihtiyacı hissetmiştir. Çünkü Türkiye, Sakarya Savaşı’nın verdiği moral ile yapacağı Büyük Taarruz için hazırlıklara başlamıştır.

Bu sebeple İngiltere, azınlıklar meselesini uluslar arası kamuoyuna, “Türkiye Hıristiyan azınlıklara zulmediyor” şeklinde yansıtmaya ve kendine taraftar bulmaya çalışmıştır. Bu girişim karşısında Türkiye’yi meşgul etmeyi ve zihnindeki Büyük Taarruzu gevşetmeyi düşünmüştür.

Bununla birlikte İngiltere’nin politikasının farkına varan Türkiye, Meclis’te görüşmeler yapmış, bu konu ile ilgilendiği düşüncesini oluşturmuştur. Buna karşı yapacağı son hücum hareketinin hazırlıklarını da aksatmamıştır.

Türkiye, iç işlerine karışma fırsatı verecek olan azınlıklar meselesini, azınlıklara zulüm yapıldığı iddiasını kesinlikle reddetmiştir. Üstelik bu durum neticesinde Türkiye’ye yöneltilen olumsuz propagandaları karşılamada veya kendi tanıtımını dış kamuoyuna yapmada yetersiz kaldığını görmüştür. Bu noktada lobi faaliyetlerinin önemi görülmüştür.

Meclis içerisinde yer alan milletvekillerinin İngiltere’nin azınlıklar meselesi konusundaki girişimlerini yorumlamaları da farklılıklar göstermiştir. İngiltere’nin tahkikat fikrinin benimsenmesinin yanı sıra birçok mebusun da İngiliz siyasetine olan aşırı güvensizliği dikkat çekmektedir. İngiltere’nin siyaseti karşısında fikir ayrılığına

⁸² **Düstur**, Üçüncü Tertip, C: V, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinevvel 1340, Nemci İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, s. 36.

⁸³ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. V, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinevvel 1340, s. 36-42. Bu kararlar Lozan Antlaşması’nı sadece bir azınlık hakları savunucusu değil, aynı zamanda insan hakları garantörü olarak kabul etme gerekliliğini doğurur. Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 66.

⁸⁴ Atatürk, a.g.e., C. II, s. 758- 759.

düşen mebusların Büyük Taarruz ve Milli Mücadele konularında ortak paydada buluşmaları dikkat çeken diğer önemli bir husustur.

KAYNAKÇA

A. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge 1919-1923), Cilt I, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çeviren: Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920), İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri, Editör: Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2005.

B. Resmî Yayınlar

Düstur, Üçüncü Tertip, C. V, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinevvel 1340, Nemci İstikbal Matbaası, İstanbul 1931.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları; C. III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1985.

C. Hatıralar

ABALIOĞLU, Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

ARAS, Tefik Rüştü, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, (Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

_____, **Nutuk**, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (Hazırlayanlar: Ali Sevim, İzzet Öztoprak ve M. Akif Tural), ATAM Yayınları, Ankara 2006.

DİLAN, Hasan, **Mehmet Şeref Aykut ve İzmir'de İlk Fikir Hareketleri**, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne 1996.

İNÖNÜ, İsmet, **İsmet İnönü'nün Hatıraları (Lozan Antlaşması I.)**, Yeniğün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1998.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, C. V, Emre Yayınları, İstanbul 2005.

ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım**, C. 1-2, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

TENGİRŞENK, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

D. Tetkik Eserler

AKŞİN, Aptülâhat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yayınları, Ankara 1991.

- AKYOL, Taha , **Medine'den Lozan'a**, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2004.
- AYBARS, Ergün , **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir 1998.
- BAYRAKTAR, Bayram, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- BELEN, Fahri , **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- BOZKURT, Deniz , **Karşılaştırmalı Lozan ve Sevr Barış Antlaşmaları**, Umay Kültür Sanat Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
- ÇOKER, Fahri , **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923)**, C. II- III, TBMM Vakıf Yayınları, Ankara 1994.
- DURU, Orhan , **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- ESKİ, Mustafa , **İsmail Habib Sevük'ün Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar ve Anadolu Rumları Üzerine Makaleleri (Açıksöz Gazetesi)**, ATAM Yayınları, Ankara 1999.
- EVANS, Laurance , **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, Örgün Yayınları, İstanbul 2003.
- GÜNEŞ, İhsan , **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.
- JAESCHKE, Gotthard , **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1982.
- KÜÇÜKOĞLU, Bayram, **Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri (Dünü-Bugünü ve Yarını)**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2005.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919- 1926)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978,
- ORAN, Baskın, **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, C. 2, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.
- SONYEL, Salahi Ramadan, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", **Bellekten**, C. 49, S. 195, Ankara Aralık 1985, s. 647-656.
- _____ , **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- _____ , **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK Yayınları, Ankara 1995.

UĞUR, Mücteba , **Hasan Basri Çantay**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

ÜRER, Levent, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul 2003.

E. Internet Adresleri

<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=944> (SGT: 06.02.2010).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Claude_Farr%C3%A8re (SGT: 06.02.2010).